

Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури

- историја и архитектура -

МИША РАКОЦИЈА

Живописни предели Сићевачке клисуре, коју твори преко 17 km дуга пробојница реке Нишаве,¹ крију у својим врлетима значајне странице средњовековне прошлости Ниша и Нишавља. У тешким временима турске окупације, манастири и манастирска братства имали су значајну улогу у целокупном животу српског народа. Борба за очување духовног и националног бића довела је до стварања, на сигурној удаљености од прометних путева, монашких колонија, које није претерано назвати мале „свете горе“. Таквих светих гора из времена турске власти које чини већа обједињена група споменика, уз Фрушку гору позната је око Младог Нагоричана, Јашуње и у Мојсињу.² Овој скупини познатих монашких колонија треба додати и Сићевачку клисуру, још једно, мало спомињано, стетиште монашких заједница, у чијем природном изобиљу налазе уточиште монаси. Доказ њихове делатности су манастири: Св. Богородица, Ваведење Св. Богородице на десној обали Нишаве, Св. Петка Иверица у Островици, Св. Никола у Просеку и манастир Св. Успења испод брда Градац, као и цркве: Св. Никола у селу Манастир, Св. Илија у Сићеву, Св. Петар и Павле у Островици, Св. Никола у Чукљенику, те црквишта: на Кулини, Св. арханђела Гаврила испод Островице, Св. Тодора у Ланишту, Св. Илије на Чуки код Градишта, Св. Николе у селу Црнче, Св. Петра и Павла на Вишеграду.³

Из такве средине поникао је манастир Св. Богородице. Легенда каже да је на брду са десне обале Нишаве постојао стари манастир Ваведења св. Богородице, који су Турци порушили. Од преосталог материјала подигнута је, нешто пре 1644. године када је осликана, садашња манастирска црква Св. Богородице. Сећање на првобитан манастир сачувала је у својој посвети. Неће проћи много времена, а Турци ће опустошити новосаграђену цркву. Манастир је био пуст све до 1875. године, када је, захваљујући свештенику Петру, црква обновљена, а нешто доцније саграђен је и конак. Више среће манастир није имао ни у Првом свет-ском рату. Опљачкана и оскрнављена, црква Св. Богородице ће поново заблистати некадашњим сјајем захваљујући неуморном раду игумана Порфирија. Током 1921. године црква је обновљена. Проф. Василије Рудановски је те 1921. године, тамо где је сматрао неопходним фреско-декорацију осликао а на неким местима досликао, поштују-

ћи старије сликарство.⁴ После стављања под заштиту, подвргнута је конзерваторско-рестаураторском поступку, што је није битније примакло стручној и научној јавности.⁵

Податке о Сићевачком манастиру не налазимо у старијој путописној и другој литератури. Писани извори први пут га помињу после ослобађања ових крајева од Турака. И тада, удаљен од путева и скривен од ока, избегао је веће интересовање истраживача наше прошлости, чији оскудни извештаји откривају његово постојање.⁶ Нешто више о манастиру дознајемо захваљујући Д. Милутиновићу и М. Валтровићу.⁷ У свом извештају они нам откривају да је, сада парохиска, црква Св. Богородице некада била манастир. Дугуљасте је основе са полукружном апсидом на истоку и припратом „отвореном са три аркаде на зиданим ступцима“. Искусном оку није промакла архитектура цркве „саграђена од ломљеног и мало отесаног камена“, која оскудева у детаљима, али је зато „први нађени примерак са отвореном припратом“. За разлику од архитектуре коју сматрају „занимљивом“, налазе да „живопис није ни од какве знатне умет-

¹ Т. Јанковић, *Историја развитка Нишавске долине*, Београд 1909, 55.

² М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459-1690*, Београд 1984, 35.

³ П. В. Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири*, 1 и 2, Ниш 1979; М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 17, 23-4; М. Ристић, *Историја града Ниша*, Ниш 1937, 102; Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш. Треба напоменути да систематска рекогносцирања Сићевачке клисуре нису обављена.

⁴ Д. Ј. Ристић, *Православни манастири Епархије нишке*, Ниш 1941, 47-49. Тада је В. Рудановски урадио и иконе за иконостас.

⁵ Манастир је заштићен решењем бр. 965/2 од 18.12.1963. године и категорисан као споменик од великог значаја. Конзерваторско-рестаураторске радове обавио је Завод за заштиту споменика културе Ниш у периоду од 1981. до 1986. год.

⁶ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 84; Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 556; Државни календар Краљевине Србије за годину 1897, Београд 1897, 67; Календар са шематизмом Краљевине Србије за 1888, 103; Глас, Црквени календар са шематизмом Нишке епархије за 1900, Ниш 1899, 117, 129.

⁷ Д. Милутиновић, М. Валтровић, *Извештај уметничком одбору Српског ученог друштва*, Гласник СУД XLVIII (Београд 1880) 463.

ничке вредности" а настао је кад и црква, „по свој прилици из XVII века".

Ова зналачка запажања, заједно с акварелом који приказује цркву са запада, омогућила су Сићевачком манастиру да у новије време постане познат у научним круговима.⁸ Међутим, упркос томе што су знаменити истраживачи откривали његово постојање а модерна наука указивала на значај, остао је без детаљне студије која би обједи-нила његове историјско-уметничке вредности. Архитектура и сликарство Сићевачког манастира нису били предмет целовите стручне обраде и детаљних научних истраживања.

Историја Сићевачког манастира није нам позната. Ипак, после обнове Пећке патријаршије 1557. године, Нишка митрополија заузима запажено место у историји Српске цркве.⁹ Према дефтеру црквене канцеларије 1640-1655, Сићево припада Српској патријаршији.¹⁰ У том раздобљу саграђена је и живописана црква Св. Богородице. Ко је тада управљао Нишком епархијом, не може се поуздано утврдити.¹¹ По свој прилици, мада се не спомиње у ктиторском натпису, на челу епархије био је епископ нишки, тачније речено, епископ Нишевски Герасим, који се тако потписао 1645. године на маргини књиге, сада у манастиру Хиландару.¹²

Нешто више о мало знаној прошлости сићевачког манастира, откривају околности из којих је поникао. Сазнања до којих се дошло последњих година бацају одређенију светлост на поствизантијски период ове области.¹³ Деливши судбину целокупног српског народа, област Ниша у првој половини XVII столећа затекла се у нешто повољнијим политичким, економским и црквеним приликама. Правилним односом према нашем културном наслеђу, патријарх Пајсије је успео да створи атмосферу у којој су цркве грађене и осликаване. За време свог патријарховања, Пајсије, тај неуморни путник, није заборавио Ниш. У књизи коју је носио са собом *Пећки поменик*, пред крај живота 1647. године записао је: „Доротеј, Ниш".¹⁴ Остаје отворено питање да ли је Пајсије био са поменутиим Доротејем у Нишу, или је послао свог придворника, то јест сарадника Доротеја у Ниш. На овај или онај начин, ово је, ипак, драгоцен документарни извор и значајна потврда о присуству патријарха Пајсија у овој области, што се свакако одразило на духовну климу и уметничку делатност. Делатност патријарха Пајсија у области Ниша, као и широм Пећке патријаршије, допринела је оживљавању културног и црквеног живота.¹⁵ У сеоском окружењу Ниша граде се и обнављају храмови, пишу и украшавају књиге. Ова чињеница досад је запостављана, што је имало за последицу да је прва половина XVII века на овим просторима остала недовољно разјашњена. Црква Св. Богородице је једино у целости сачувано сведочанство о другачијим, за православни живаљ подношљивим културно-историјским околностима у нишком окружењу, чему је делатност патријарха Пајсија умногоме допринела.

*

О изградњи манастира Св. Богородице народно предање нам саопштава препознатљиву причу. На десној обали Нишаве постојао је првобитно манастир посвећен Вавдењу Св. Богородице, који су Турци порушили. Од преосталог материјала, на левој обали Нишаве саграђен је садашњи манастир Св. Богородице.¹⁶ Премештање цркве са једног места на друго опште је место у нашој народној традицији. На примеру сићевачке Св. Богородице оно се може поткрепити чињеницама, које су, изгледа, довољан разлог да се прича и поверује. И данас, на десној обали Нишаве видљиви су темељи цркве на коју у народу живи сећање скривено у називу локалитета Кулина.¹⁷ Када се томе додају сазнања до којих се дошло у току конзерваторско-истраживачких радова, има довољно разлога да се народно предање прихвати као део историје ове цркве. Приликом конзерваторских радова на архитектури евидентиран је насатице постављен камени блок са фрагментом фреске.¹⁸ Археолошка ископавања евидентирала

⁸ С. Н. Смирнов, *Колекција којий сѣйахъ надѣисев въ сербскихъ церквахъ, Сборникъ русскаго археологическаго обществѣа, томъ III*, Бјелград 1940, 110, 111; В. Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 297. Њен значај за уметност из времена турске превласти уочен је првенствено код: С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 72; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1994, 73. Посебан напор да манастир примакне јавности начинио је прота П. Б. Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири I*, Ниш 1979.

⁹ Р. Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, Историја српског народа III—2, Београд 1993, 20.

¹⁰ Исто, 96.

¹¹ Р. Грујић, *Енциклопедија СХС* 3, Загреб, 95-96.

¹² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1982, 354, бр. 1402; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, 124.

¹³ Велика обнова манастира Св. Јована изнад Горњег Матејевца, као и књиге које су писане у Св. Јовану и Св. Ђорђу изнад Каменице, в. М. Ракоција, *Манастириште Св. Ђорђа изнад села Каменице*, Гласник ДКС 16 (Београд 1992) 120-125.

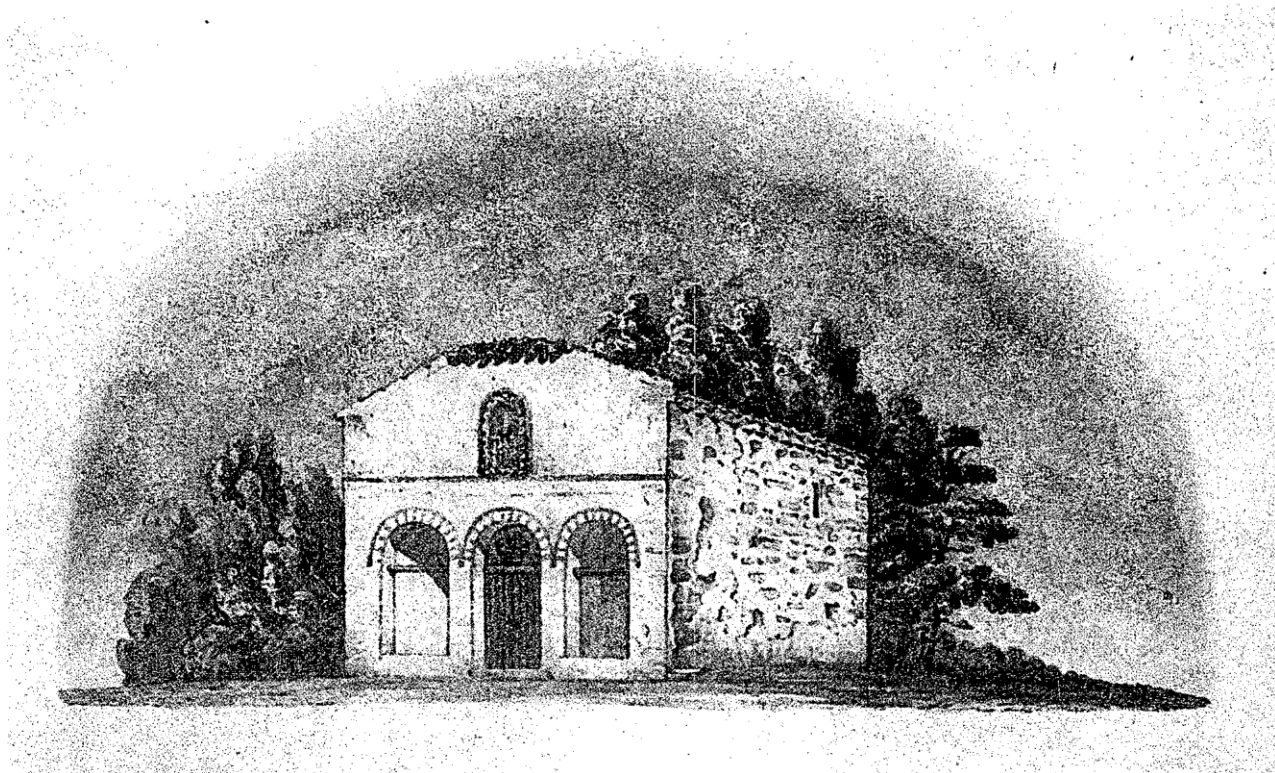
¹⁴ Т. Јовановић, *Пећки поменик и патријарх Пајсије*, Археографски прилози 12 (Београд 1990); Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, Београд 1993, 136.

¹⁵ П. Слијепчевић, *Пајсије, архиепископ пећки и патријарх српски као јерарх и књижевни радник*, Богословље VIII (Београд 1933) 266-283; С. Петковић, *Српски патријарси XVI и XVII века као ктитори*, Зборник у част Војислава Ђурића, Београд 1992, 132-133.

¹⁶ Д. Ристић, *Православни манастири Епархије нишке*, Ниш 1941, 48.

¹⁷ М. Валтровић, Д. Милутиновић, *нав. дело*, 463: „на кршевитој десној обали Нишаве има још једна запустела, и једва приступачна црква од познатог строја са пиргом".

¹⁸ Конзерваторски радови на цркви обављени су у етапама од 1981. до 1986. године, под руководством арх. Д. Јанић и Н. Милић. Приликом припремања серклажа на северном и западном зиду констатовани су блокови сиге, који су са унутрашње стране имали трагове фреско малтера - документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

Сл. 1 М. Валтровић, Д. Милутиновић - акварел из 1878.

Fig.1 M. Valtrovic, D. Milutinović - aquatelle de 1878

су јачу концентрацију гробова. Известан број скелета из тих гробова залази испод темеља цркве, што упућује на закључак да је саграђена на месту старијег гробља.¹⁹ Да је храм једног тренутка „пресељен“, сведочи и његова данашња посвета Вавдењу Св. Богородице.

Манастирска црква Св. Богородице саграђена је на месту некадашњег гробља, које је могло имати старију цркву.²⁰ Тако би били задовољени одређени услови које је турска власт постављала. Обнова од темеља, као у овом случају, дозвољавана је ако је црква постојала раније, тј. у време Мехмеда Освајача.²¹ Међутим, недостатак података о томе да је ту постојала старија црква, значи да су у оваквим случајевима чињени и уступци. Црква Св. Богородице обновљена је из основе, не на месту где је раније била, већ нешто даље, али од грађевинског материјала од старе цркве на десној обали Нишаве. Изградњу Сићевачке цркве не би требало схватити као злоупотребу, јер би свакако била порушена, што се и дешавало,²² већ као заслужан уступак хришћанима и срачунату попустљивост окупаторске власти.²³ Ово је и одговор на питање да ли је црква обновљена или је саграђена нова. Да је изграђена „от основаниа“, сазнајемо из ктиторског натписа, који је и потврда тачности народног памћења о премештању цркве. На основу ктиторског натписа, као што ћемо видети, дознајемо да је храм посвећен Вавдењу Св. Богородице, и поред тога што ова сцена није уврштена у репертоар фреско-декорације. Тешко је поверовати да је овај недостатак резул-

тат несмотрености живописца и непажње ктитора. Поред обавезних сцена из живота Богородице, које се сликају у циклусу Великих празника (*Благовести*, *Успење*), сићевачки уметник, и поред скученог простора, у храму посвећеном њој, слика *Рођење Богородице*, и не тако често приказиван *Богородинин Источник*. Мишљења смо да је то био намеран поступак у служби обнове сећања на некад постојећи манастир Вавдења Св. Богородице.²⁴ Ово се може узети као добра потврда тврдњи да је изградња цркве Св. Богородице заснована на идеји обнове некадашњег храма Вавдења Св. Богородице. Из тих разлога, надају-

¹⁹ Археолошка ископавања обављена 1985/6. водио је археолог Т. Чершков. Том приликом констатовани су гробови (бр. 6 и 12) који залазе испод темеља цркве: Т. Чершков, *Дневник радова и извештај са ископавања обављених 1985 и 1986*, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

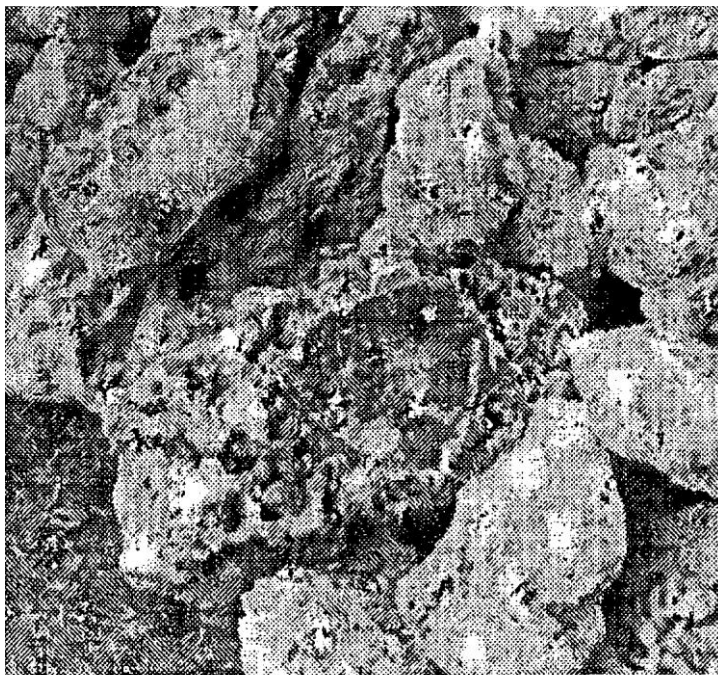
²⁰ Превентивни археолошки радови нису били довољни да то потврде. Истражени су унутрашњост цркве и уски појас око цркве за постављање дренажног канала.

²¹ С. Петковић, *нав. дело*, 47-49, са старијом литературом.

²² *Исто*, 3, 49.

²³ Обављање дербенцијске службе чини се довољним за овакав став иноверне власти.

²⁴ Сличан пример затичемо у цркви Успења у Добрићеву, где Г. Митрофановић, свакако не из незнања или случајне грешке, такође не слика ову представу. Ово се објашњава другачијом посветом у време осликавања: З. Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, Сарајево 1977, 148.

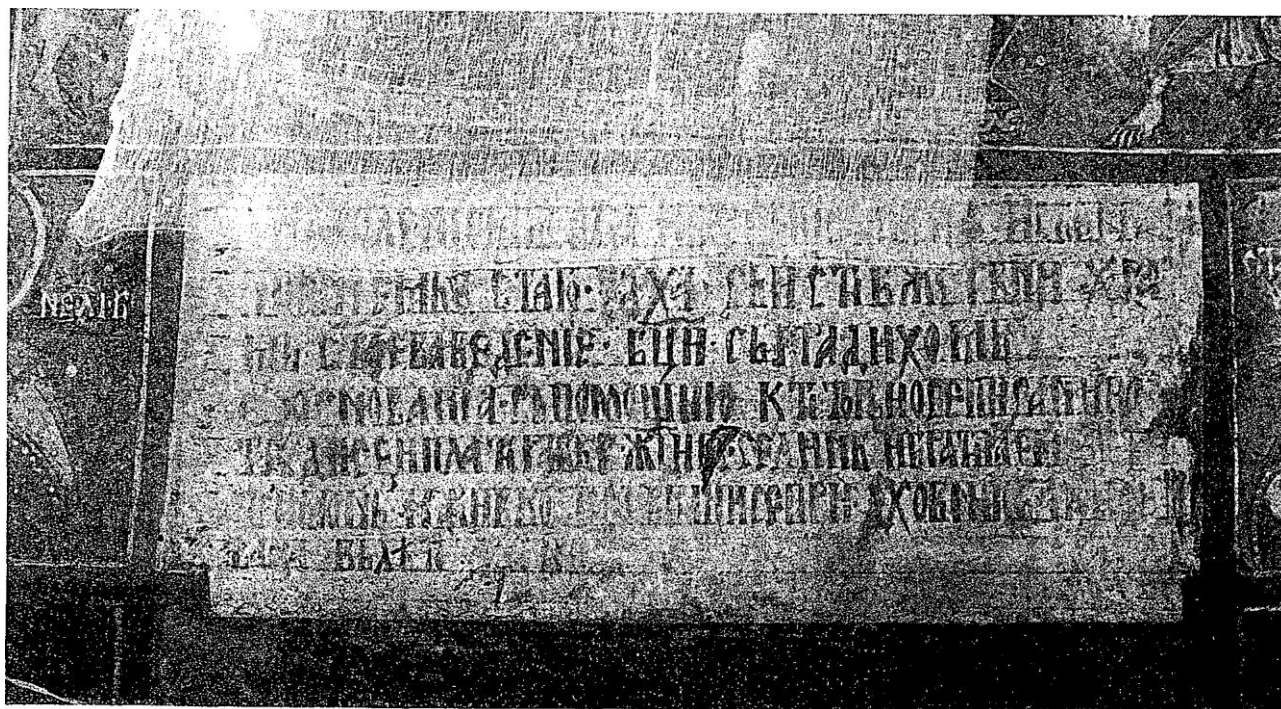

Сл. 2 Блокови суге са фрагментима живописа

Fig. 2 Blocs de tuffeau avec fragments des fresques

Сл. 3 Ктиторски натпис

Fig. 3 Inscription du ktitor

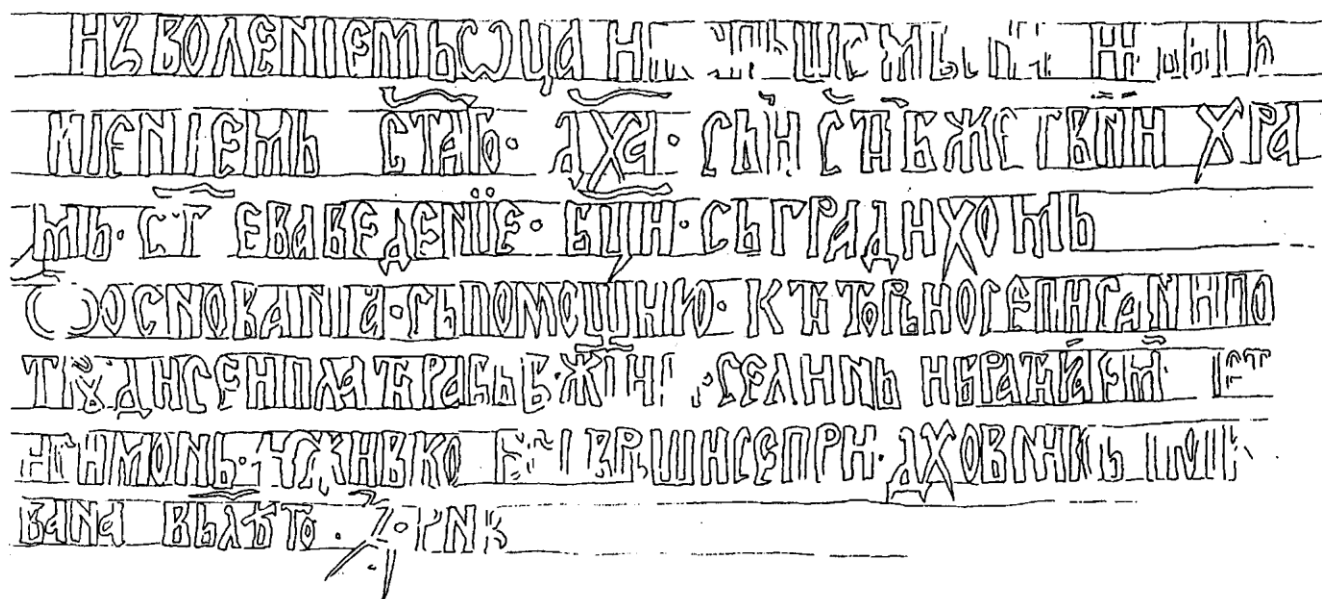
ћи се да не грешимо много, сматрамо да посвету треба уопштити на Св. Богородицу. Манастирска црква Св. Богородице, саграђена од грађевинског материјала порушеног манастира Ваведѣња, задржала је у ктиторском натпису сећање на њега.

На западном зиду наоса изнад улазних врата у целисти је сачуван брижљиво исписан натпис (65 x 30 cm), са годином настанка и именима оних чијом заслугом је храм изграђен и осликан. У седам правилних редова омеђана хоризонталним црвеним линијама у размаку од 3,5 cm, лепо и тачно, црвеном бојом на белој подлози исписана су слова натписа који гласи:²⁵

ИЗВОЛЕНІЕМЪ ОЦА И ПОСПЪШЕМЪ СНА
И СЪВЕРШЕНІЕМЪ СТАГО ДХА СЪН СТИ БЖЕТЕНН
ХРАМЪ СТЕ ВЪВЕДЕНІЕ БЦН СЪГРДНХОМЪ
О ОСНОВАНІА СЪ ПОМОЩІЮ КТИТОРЪН СЕ ПИСАН
И ПОТРУДН СЕ И ПЛАТН РАБЪ БЛІН ВЕСЕЛНН
И БРАТНН ЕМ ЕГ И СНОМЪ И ЖНЕКО
ПРНЕВГШН СЕ ПРН ДХОВНННЪ (ПОП)ЮВАНН
ВЪ ЛѢТО 7 РНЕ

Натпис нам открива низ чињеница значајних

²⁵ Натпис је први објавио Д. Ристић, *нав. дело*, 47; нешто боље читање доноси П. В. Гагулић, *нав. дело*, 14, 15.

Сл. 4 Калк ктиторског натписа

Fig. 4 Calque de l'inscription du kitor

Натпис нам открива низ чињеница значајних за историју манастира. После уобичајене формуле, сазнајемо да је црква посвећена Вавдењу Св. Богородице, саграђена „от основаниа“ и „писана“ залагањем и новцем Веселина и његове браће Симона и Живка. Радови на цркви завршени су 1644. године, у време духовника попа Јована.

Формулација „от основаниа“ упућује да је храм саграђен из темеља, и „писан“, значи убрзо и осликан.²⁶ У наставку натписа чита се формулација „потруди се и плати“, којом се истиче залагање ктитора али и плаћање радова. Чини се да је ово резултат доброг материјалног стања ктитора Веселина и његове браће. Ко су били Веселин и његова браћа Симон и Живко, тешко је поуздано тврдити. По свој прилици виђенији мештани оближњег села Куновице, који су, вршећи дербенцијску службу, дошли до извесних повластица и материјално ојачали. Уз обавезну опрезност, узимајући у обзир да су располагали новцем, можемо претпоставити да су били кнезови-хришћани. Као кнезови били су веза између народа и турских власти, располагали својим имањем и били ослобођени дела намета. За узврат штитили су опасне деонице на цариградском друму и прикупљали порез.²⁷ Они су били у могућности да позову мајсторе и плате их.

У завршном делу натписа каже се да су радови завршени у време духовника попа Јована, 1644. године.²⁸ О Јовану не знамо ништа, осим, то можемо претпоставити, да материјално није помагао, али је, по свој прилици, носилац идеје изградње и осликавања цркве. Међутим, посебну занимљивост представља то што је титулисан као духовник. Духовници су нарочито одређени калуђери, узорни старци, којима је епископ дао посебно овлашћење да на одређеној територији врше свету

тајну исповедања.²⁹ Још увек жива институција духовника, као стари црквени обичај из времена српске државности, коме је посвећен цео 11. члан Душановог закона,³⁰ упућује на нешто другачије прилике у којима су оновремени Нишевлани живели. Сада ојачана, Српска црква, у складу са тежњама патријарха Пајсија, води бригу о традицији и организовању православног живља нишке области. То што се у натпису помиње само

²⁶ Од завршетка грађевинских радова на цркви ових размера, до њеног осликавања, пролазила је најчешће година дана, да би се грађевина слегла. Уз сазнање да су постви-зантијски сликари Србије и Балкана радили врло брзо, од 6 до 9 квадратних метара на дан, закључујемо да је за осликавање цркве била довољна једна сликарска сезона. Сликари су најчешће волели да раде у пролеће или у касно лето (често су почињали у априлу - Св. Ђорђе, а завршавали у новембру - Св. Димитрије), када топлота није прејака а малтер се брзо суши. То је најпогодније време за путујуће дружине зографа које су се пред зиму враћале кући: А. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στην Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοβενδρι, Αθήνα* 1991, 238. Одатле произлази да су радови, закључно са сликарским, приведени крају у сезони 1644. године, а да је црква вероватно саграђена годину дана раније, 1643. године.

²⁷ Сличне повластице имале су и спахије, које се спомињу као приложници кроз цео XVII век, само што су они за узврат добијали поседе а не новац: С. Петковић, *Зидно сликарство...*, 17-18, са литературом.

²⁸ Неколико нејасних слова после речи **ДХОВНИКЪ** највише личи на реч поп, док нема сумње да је следеће слово **Ю**, на које се надовезује јасно читљива реч **ЮВАНЪ**.

²⁹ Р. М. Грујић, *Православна српска црква*, Београд 1921, 27; *Душанов законик*, Београд 1986, 117. У XIX веку нестале установе духовника, а њихова дужност преноси се на парохијског свештеника, в: М. Грујић, *Народна енциклопедија СХС*, Београд 1929, 681.

³⁰ *Душанов законик*, 58.

духовник Јован, а не и епископ нишки Герасим, говори о популарности Јовановој, али и о значају установе духовника.

С друге стране, спомињање духовника Јована, задуженог за више села, недвосмислено открива непосредну везу манастира са селом, чија је црква служила и као сеоски храм. Оваква двострука улога манастира, и као стедишта монаха и као сеоске цркве, после обнове Пећке патријаршије није била неуобичајена.³¹

Треба скренути пажњу да је у стручну литературу ушла нетачно ишчитана 1647. година. После скидања калка и анализе натписа, недвосмислено је закључено да последње слово бројне вредности није „Е“, већ „В“.³² Тиме је утврђено да је црква саграђена 1644. године. Хронолошко померање од свега три године, наизглед безначајно, има тежину у чињеници да је сићевачка Богородица настала за живота патријарха Пајсија.

АРХИТЕКТУРА

Манастирски комплекс, усечен у стеновито подножје брда Кусаче, чини црква посвећена Ваведењу Св. Богородице, конак саграђен пре 1880. године из основе обновљен 1994, чесма из 1883, кула звоника подигнута 1936. са два звона из 1880, као и нови конак сазиан 1970. године.

Црква Сићевачког манастира је скромна једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној и истовременом, некад отвореном припратом на западној страни.³³ Засведена је полуобличастим сводом положеним на бочне прислоњене лукове ослоњене на пиластре, и прекривена кровом на две воде. У подстрешју, осим на западној страни, простиру се два реда „на зуб“ постављених опека, чинећи скроман, али елегантан пластични украс. Зидана је од ломљеног и притесаног камена уз местимичну употребу опеке, занатски добро сложене. У висини од 1 m јављају се хоризонтално поређане опеке (деб. 4,5 cm), којима су нивелисане зидне масе. На јужној и источној страни јасно су видљива два реда, док су, како изгледа, на северној страни прекривени дерсовањем приликом конзерваторских радова. На угловима су фино обрађени већи тесаници. Зидови су ојачани роштиљем од дрвених греда. Спољне површине зидова биле су прекривене малтером прожетим ситно туцаном опеком, чиме се добила блага црвена нијанса, а неравнине настале зидањем изравнате.

У припрату се улази са западне стране кроз трем који чине три аркаде на зиданим ступцима, чији су лукови плитко усечени у масу зида и опшивени једним редом радијално поређаних опека. Средишња аркада је улазна, а бочне су сада застакљене. Изнад улаза је двопојасна плитка ниша, у чијој су унутрашњости видљиви трагови боје. После 1875. године цела западна фасада је осликана.³⁴ Два камена степеника спуштају ниво, сада бетонираног, пода припрате, на чијем је источном зиду архитравно завршен улаз у наос, надвишен

Сл. 5 Изглед цркве са запада

Fig. 5 Église, vue de l'ouest

Сл. 6 Изглед цркве са североистока

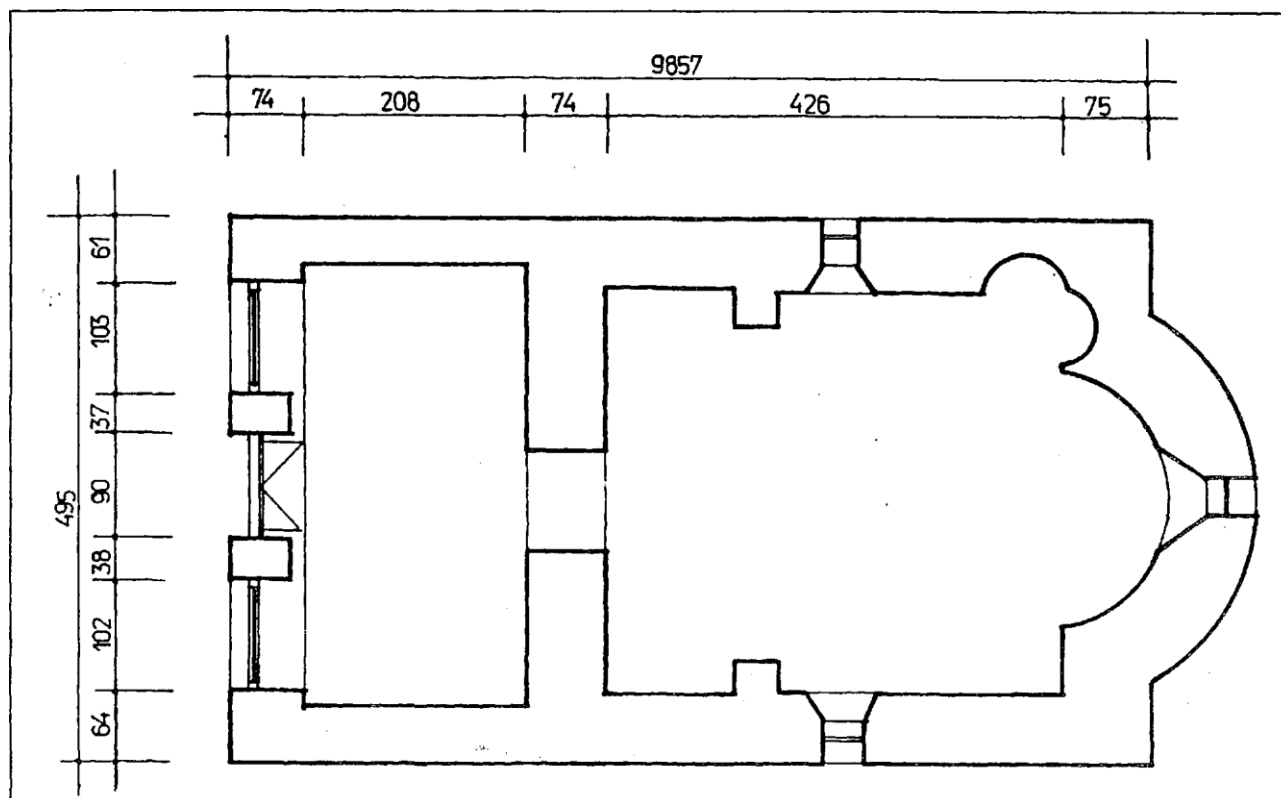
Fig. 6 Église, vue du nord-est

³¹ С. Петковић, *Зидно сликарство...*, 79.

³² Каниц први доноси погрешну 1648. годину (*нав. дело*, 556), а затим Д. Ристић 1647. годину (*нав. дело*, 47) коју преузимају: С. Смирнов, *нав. дело*, 110-111; В. Петковић, *нав. дело*, 297; П. Гагулић, *нав. дело*, 15; О. Зиројевић, *Цркве и манастири...*, 73 и други.

³³ У то време најчешће се једновременно подиже и припрат: С. Петковић, *Уметничко стварање између 1614. и 1683*, Историја српског народа III -2, Београд 1993, 390.

³⁴ Фрагменти некадашњег живописа виде се и на Каницовом цртежу: Ф. Каниц, *нав. дело*, 557 (види слику).

Сл. 7 Основа

Fig. 7 Plan

двопојасном нишом. У наос се улази преко једног степеника, за чију висину је подигнута нивелета пода, после археолошких ископавања покривена дрвеним патосом.

Унутрашњост цркве данас је добро осветљена. На јужној и северној страни налази се по један мањи четвртаст прозорски отвор, док је онај на олтарској апсиди нешто већи. Судећи по акварелу М. Валтровића и Д. Милутиновића из 1878. године, прозори са северне и јужне стране наоса накнадно су пробијени. Светлост се првобитно пробијала у наос кроз мали четвртаст, са спољне стране сада затворен отвор, изнад новоотвореног прозора на јужном зиду. Затворени прозор је у унутрашњости добио изглед нише. На јужној страни припрате накнадно пробијен прозор затворен је приликом конзерваторских радова. Проскомидија је обележена мањом нишом.

Мале размере и једноставан градитељски поступак, без значајних архитектонско-декоративних детаља, али доследан занатски рад, припадају градитељској традицији времена које се одликовало нестабилним политичко-економским околностима. Скромне материјалне могућности ктитора и занатска вештина мајстора дошле су до пуног изражаја приликом изградње храма. Сићевачку цркву Св. Богородице градили су локални мајстори солидног занатског искуства, којима није било непознато архитектонско наслеђе Нишавља.

Систематска истраживања црквеног градитељства Ниша и околине нису обављена. Ипак, сазнања до којих се дошло последњих година, омогућавају нам нешто шире сагледавање поствизантијског сакралног градитељства ове области. С друге стране, публикације које се баве српским црквеним градитељством XVI и XVII века, и поред тога што не обухватају споменике Ниша и околине, дају нам увид у споменике са територије Пећке патријаршије, који својом основом и просторном организацијом имају сличности са црквом Сићевачког манастира. Ово нам омогућава да успоставимо аналогije са овом црквом.

Једноставне, једнобродне засведене грађевине, које трају кроз историју српског градитељства, у XVI и XVII столећу постаће уобичајене за средине невеликих материјалних могућности.³⁵ Зато заслужује пажњу уравнотежен пропорционални однос грађевине, као резултат завидног занатског искуства непознатог неимара. Нарочито задивљују неочекивано складне размере њене основе. Већ је уочена сведена олтарска апсида скученог унутрашњег простора,³⁶ али складно обликована и сразмерног пропорционалног одно-

³⁵ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459-1690*, Београд 1982, 97.

³⁶ Р. Станић, *Црква Св. Петке у Трнави код Рашке*, Саопштења XIV (Београд 1982) 97.

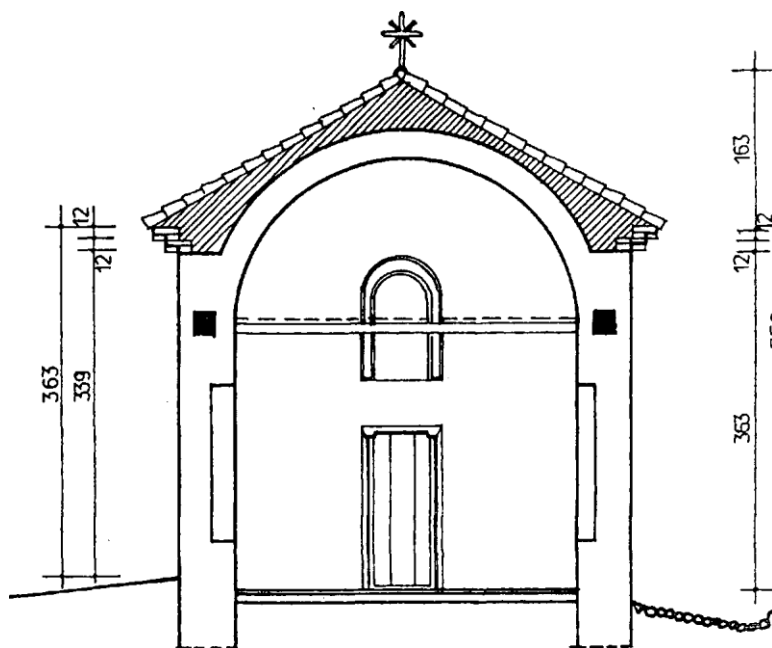
са са осталим делом грађевине. Овакав унутрашњи простор апсиде приближава је мањим гробљанским црквама, које су нешто распрострањеније у источним деловима Пећке патријаршије.³⁷ У прилог примећеном говори мали простор између часне трпезе и лука апсиде, што упућује на то да се овде, на првом месту, могла вршити молитва за заупокојене.³⁸ Када се томе дода сазнање да је саграђена на простору старије некрополе, има довољно података који указују на гробни кара-тер ове цркве.

Архитектура Богородичине цркве у Сићеву, по свој прилици, остала би непримећена у стручним круговима, да се дуж њених унутрашњих страна бочних зидова не налазе, у овом раздобљу ретки, прислоњени луци.³⁹ Из конструкционих разлога, на бочним ојачавајућим луковима ослоњеним на четвртасте пиластре лежи подужни полуобличасти свод. Дуж северног и јужног зида нартекса постоји по један, а дуж наоса по два пара прислоњених лукова. То све је посебно обележје цркве, чиме се она издваја од сродних грађевина тога времена. Истовремене грађевине оваквог архитектонског склопа најчешће имају по три прислоњена лука на подужним зидовима, тако да се образују три асиметрична травеја, од којих је средњи, по правилу, шири. Овај асиметрични ритам травеја узет је као основа за тврдњу да су за цркве овог типа у XV-XVII веку, на подручју старе Херцеговине, послужиле као узор једнобродне куполне цркве XI и XII века распрострањене на српском приморју.⁴⁰

Постојање грађевине са прислоњеним луцима у околини Ниша може се објаснити угледањем на оближњу Латинску цркву у Горњем Матејевцу из XI века,⁴¹ која припада скупини једнобродних куполних цркава пореклом из Византије.⁴² Стара Латинска црква могла је послужити, слично онима на приморју, као узор градитељима цркве Сићевачког манастира, чији унутрашњи склоп открива далеко сећање на ову грађевину.⁴³

Остаје отворено питање, мада се функционални разлози намећу, зашто се градитељ одлучио за два, а не за уобичајена три пара прислоњених лукова. Овакво решење унутрашњости храма примећено је у српском поствизантијском градитељству у црквама: Св. Тројица у селу Брезовица (1567), Св. Богородица у селу Врх недалеко од манастира Студеница (1619/20) и у цркви Успења Богородице у селу Луг (1503).⁴⁴

Рашчлањивање унутрашњости грађевине са два пара прислоњених лукова цркве Св. Тројице у Брезовици објашњено је једнаким димензијама наоса и припрате.⁴⁵ Ово објашњење за Сићевачку цркву, где припрате и наос нису једнаке величине, не би било задовољавајуће. У тој цркви се између западног зида наоса и пиластра образује ниша са правилним луком, док је између пиластра и источног зида шири размак премошћен тако што се лук архиволте у свом темени развија у хоризонталну масу зида, да би се затворио правилним полулуком и ослонио уз источни зид. Овако

Сл. 8 Попречни пресек

Fig. 8 Coupe transversale

³⁷ Р. Станић, *Црква Св. Петра и Павла у Тутину*, Рашка баштина 2 (Краљево 1980) 141. Складне, мале полукружне олтарске апсиде у нашем поствизантијском градитељству имају цркве у: Долцу, Гориочу, Кијеву, Млечанима, Чабићима, Доброј Води, в: П. Пајкић, *Сеоске цркве у долини Белог Дрима*, Старине Косова и Метохије I (Приштина 1961) 145-200; црква Св. Николе у Драјчићима: Исти, *Цркве Средачке жупе у турском периоду*, Гласник музеја Косова и Метохије III (Приштина 1958) 95-100; црква Св. Јована у Јакову, Св. Арханђела у Лопардинцима, Св. Петка у Мостаћима, Св. Илија у Кацапуну: М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI-XVII век*, Београд 1991, 78, 138, 156 и друге.

³⁸ Р. Љубинковић, *Црква Св. Николе у Станичењу*, Зограф 15 (Београд 1984) 78.

³⁹ М. Шупут, *Српска архитектура...*, 88, 89; С. Петковић, *Уметничко стварање између 1614. и 1683.*, Историја српског народа III-2, Београд 1993, 391.

⁴⁰ В. Кораћ, В. Ј. Ђурић, *Цркве са прислоњеним луковима у старој Херцеговини и дубровачко градитељство XV-XVII века*, Зборник филозофског факултета VIII-2 (Београд 1964) 561-601.

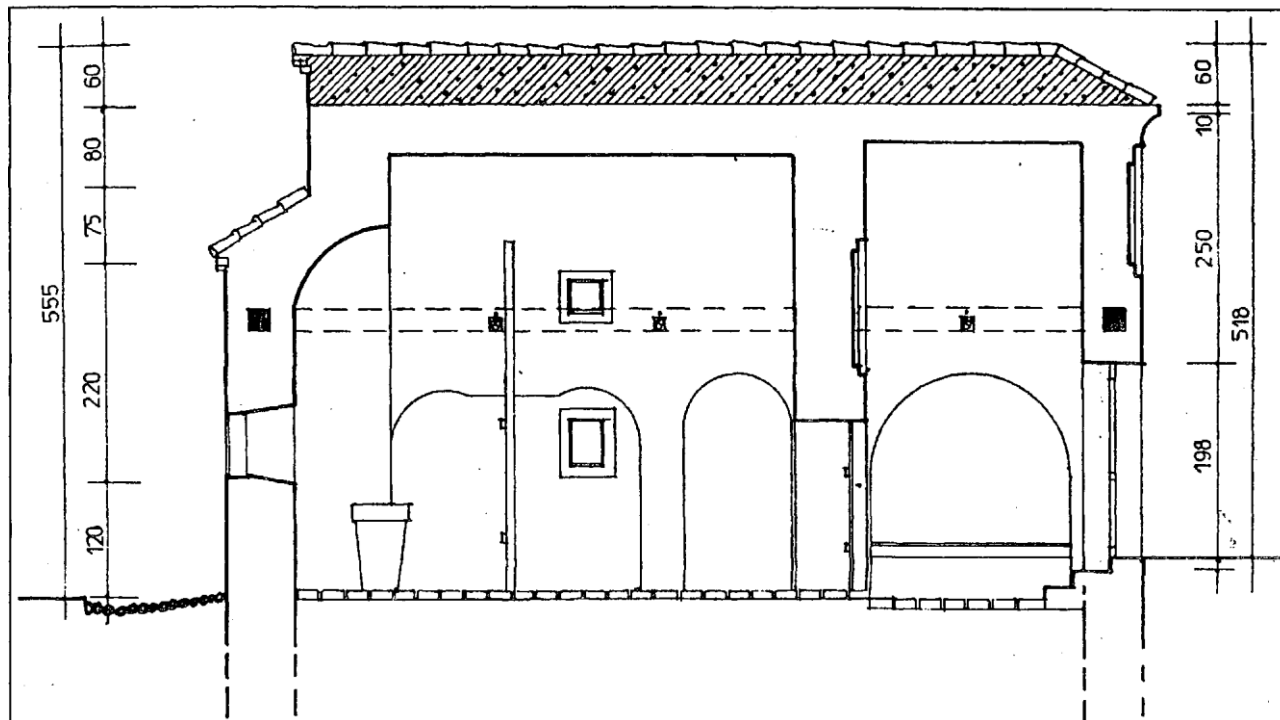
⁴¹ М. Ракоција, *Црква у Горњем Матејевцу код Ниша*, Саопштења XXII-XXIII (Београд 1991) 7-24, са литературом.

⁴² В. Кораћ, *О природи обнове и правцима развоја архитектуре у раном средњем веку у источним и западним областима Југославије*, ЗРВИ 8/2 (Београд 1964) 223.

⁴³ Латинска црква била је пред очима и обновитеља оближње манастирске цркве Св. Јована код Г. Матејевца, који су, крајем XVI или почетком XVII века, полуобличасти свод ослонили на бочне прислоњене луке: М. Ракоција, *Манастир Св. Јована изнад села Горњи Матејевец код Ниша*, Гласник ДКС 18 (Београд 1994) 117-121.

⁴⁴ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства...*, 37, 50, 139.

⁴⁵ Исто, 36; Исто, *Српска архитектура у доба турске власти...*, 61-62.

Сл. 9 Подужни пресек

Fig. 9 Coupe longitudinale

употреба још једног пиластра. Тиме је наос подељен на два травеја неједнаке величине. Ипак, да се лева и десна половина лука затворила онако како се очекује, структура грађевине по дужини била би назначена са три, сада једнака, поља.

Ово упрошћавање, уз просторну и конструкциону сродност, иде у прилог реченој претпоставци да су градитељи Сићевачког храма, као истовремени неимари из Херцеговине, за далеки узор имали једнобродну куполну цркву. Мишљења смо да је иста идеја, у истом времену, водила руке градитеља како у Херцеговини и Босни,⁴⁶ тако и у централним деловима Балкана, са циљем да се сачува и продужи средњовековна архитектонска традиција. Локални градитељи цркве Сићевачког манастира имали су пред очима архитектонске облике најближег славног средњовековног споменика - Латинску цркву у Горњем Матејевцу. Свођењем њених облика, као и већина оновремених мајстора,⁴⁷ дошли су до најједноставнијег

решења, које у себи још увек садржи византијску традицију и препознатљиво сећање, макар у апстрактном смислу, на најближу значајну цркву.⁴⁸ Латинска црква могла је послужити за узор, осим Св. Богородице и Св. Јовану код Горњег Матејевца, и другим, идејно обједињеним и стилски сродним, поствизантијским споменицима. Систематска истраживања сакралног градитељства Ниша и Нишавља могла би то и потврдити.⁴⁹

⁴⁶ В. Кораћ, В. Ј. Ђурић, *нав. дело*, 579-585.

⁴⁷ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти...*, 86.

⁴⁸ Исто, 92, 94; Иста, *Споменици српског црквеног градитељства...*, 16.

⁴⁹ Техничку документацију урадили су арх. Д. Јанић и Н. Милић, а фотографије Ј. Шурдиловић.

Monastère de la Vierge dans le défilé de Sicevo - histoire et architecture -

MIŠA RAKOCIJA

Dans le défilé de Sicevo il y avait eu, à l'époque de la domination turque dans cette région, une colonie monastique rarement mentionnée. Elle était composée d'un groupe de monastères et d'églises avec leurs anne-

xes et enceintes, dont seul le monastère de la Vierge, situé au pied de la colline Kusača, nous est parvenu presque intact.

Une légende dit que sur une hauteur s'élevant sur la

rive droite de la Nišava il existait autrefois, dans le site appelé Kulina, un monastère dédié à la Présentation de la Vierge au temple, qui fut démoli par les Turcs. C'est en 1644 que l'actuelle église fut construite avec les débris subsistants et décorée de fresques. Le souvenir du monastère d'autrefois est gardé dans la dédicace de l'église. Que la légende en question repose véritablement sur un fait historique, c'est ce qui est confirmé aussi par une pierre remployée contenant un fragment de fresque, qui fut découverte au cours des travaux de restauration; d'autre part, lors des fouilles archéologiques dans l'enceinte du monastère ont été trouvés plusieurs squelettes gisant partiellement sous les fondations de l'église actuelle.

L'église du monastère de la Vierge fut reconstruite, non pas sur l'emplacement de celle d'autrefois, mais un peu plus loin, sur celui d'un ancien cimetière; pour sa construction, cependant, furent utilisés les débris de l'ancienne église, située sur la rive droite de la Nišava.

La monastère fut bâti à l'époque où le patriarche Païsi était à la tête de l'Église serbe (1614-1647). Dans le livre que le patriarche portait avec lui - Obituaire de Peć, il inscrivit, à la fin de sa vie, en 1647, "Dorothee, Niš". C'est là un témoignage probant, négligé r:>qu'ici, sur l'activité de Païsi dans la région de Niš, activité qui avait certainement contribué à la consolidation de la foi religieuse et au développement culturel de cette région. C'est à ces circonstances plus ou moins favorables que le monastère dut sa résurrection.

L'inscription de ktitor nous apprend que l'église fut reconstruite et décorée de peintures en 1644, non pas en 1647, comme on l'avait cru jusqu'ici. Ce décalage de trois ans est important à cause du fait que tous les travaux avaient été effectués du vivant du patriarche Païsi. L'église fut construite et décorée grâce aux efforts et aux moyens financiers fournis, selon toute apparence, par des chrétiens, chefs de villages, Veselin et ses frères Simon et Zivko. Les travaux furent achevés à l'époque où le pape Jovan dirigeait la circonscription, cette information nous apprenant que la dignité de prêtre-confesseur subsistait toujours en tant que tradition ecclésiastique remontant à l'État médiéval serbe, à laquelle le Code de Douchan consacrait l'article 11.

Architecture

L'église du monastère de la Vierge est un modeste bâtiment comportant une seule nef, une abside demi-circulaire sur son côté oriental et, sur le côté occidental, un nart-hex, autrefois ouvert. Elle est surmontée d'une voûte en berceau qui repose sur les formerets latéraux, ceux-ci s'appuyant sur les pilastres. Son toit à deux pentes est recouvert de tuiles. Elle a été bâtie avec des pierres cassées, grossièrement taillées et, par endroits, avec des briques.

Ce qui mérite l'attention, ce sont les rapports équilibrés et proportionnels des membres du bâtiment, en particulier ceux de son abside exiguë, mais de forme harmonieuse. Ce type d'abside, l'éclairage faible et la nécropole attenante rapprochent ce bâtiment des petites églises funéraires, nombreuses dans les parties orientales du Patriarcat de Peć.

Un élément particulièrement intéressant est constitué par les formerets. Le long des murs nord et sud du narthex il y en a une paire, alors que dans le naos il y en a deux, ce qui distingue cette église de celles qui en ont généralement trois paires.

Cette tendance à simplifier, de même que les similitudes dans la répartition de l'espace et dans la construction, corroborent la supposition selon laquelle ceux qui ont bâti l'église de Sicevo, tout comme les constructeurs herzégoviniens de l'époque, avaient pour modèle l'église à une nef et à coupole qui caractérisait l'architecture byzantine dans un passé lointain. Nous considérons qu'une même idée inspirait, à la même époque, les constructeurs de Bosnie et d'Herzégovine, aussi bien que ceux des régions centrales des Balkans qui se proposaient de perpétuer la tradition médiévale. Les bâtisseurs locaux du monastère de Sicevo avaient devant les yeux l'Église Latine, célèbre monument du moyen âge, située à Gornji Matejevac, dans les environs immédiats. En simplifiant ses formes, ils en étaient venus à une solution moins complexe qui contenait pourtant la réminiscence de l'église en question. Elle servit de modèle aussi à ceux qui rénoverent Saint-Jean, église située en haut de Gornji Matejevac, ce dont témoignent ses formerets. Elle avait pu inspirer aussi ceux qui bâtirent d'autres monuments post-byzantins. Des recherches systématiques sur l'architecture sacrée de Nich et du bassin de la Nišava pourraient le confirmer.